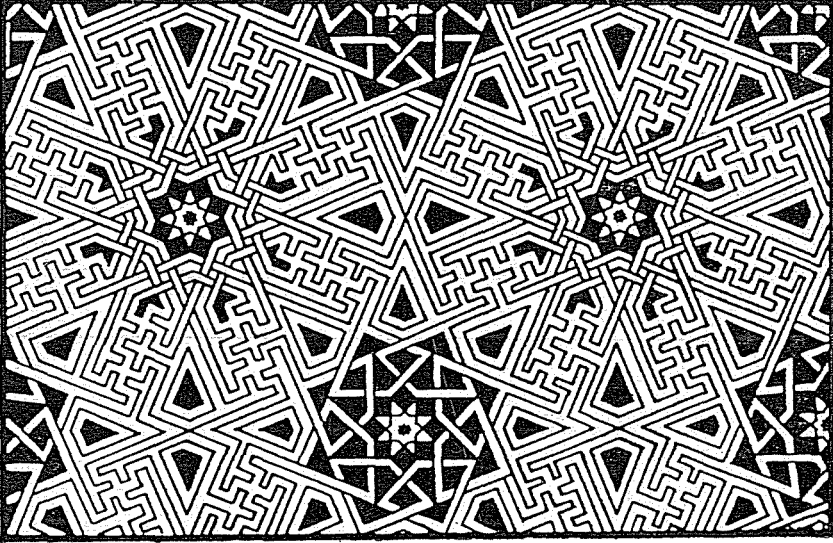

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

2. Millî Mevlâna Kongresi

(TEBLİĞLER)

3 - 5 MAYIS 1986
KONYA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ 1987 - KONYA

MEVLÂNÂ VE TEVHİD AKİDESİ

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Mevlâna Celâleddin Rûmî, medrese ve okul eğitimiyle birlikte halka dönük yaygın eğitimi de kullanarak inançların kalblerde yerleşmesine büyük önem vermiştir. Devrin gereği olarak o bu konuda tasavvuf yolunu seçmiş, çok yönlü bir metod uygulayarak halkın bütün kesimlerine hitabetmiştir. Esnaf, köylü, zengin, fakir bütün sosyal tabakalar onun engin hoşgörü bayrağı altında toplanarak eğitilmişler, feyz ve irfan sahibi olmuşlardır.

Mevlânâ, Anadolu'nun müslümanlaşmasında büyük etkinlik sahibi bir düşünür olarak en fazla, halkın saf ve sade bir inanç etrafında toplanması gereği üzerinde durmuştur. Onun dünya görüşü ve tasavvuf anlayışı, İslâm'ın temel prensibi olan Tevhid inancından kaynaklanmakta, o bütün hal ve davranışlarında, söz ve va'zlarında, sohbet ve konuşmalarında Tevhid'in açıklamasını ve uygulamasını vermiştir. Mevlânâ bütün hayatı boyunca bir tek Allah'a kul ve teslim olmanın sözcülüğünü yapmış, bunu bizzat telkin etmiş ve yaşamıştır.

Mevlânâ Celâleddin'in Allah'ı zât ve sıfatlar yönünden tarif ve tavsifi tamamen İslâmî nasrlara uygundur, ancak ifadeleri kendine has, coşkulu, şâirane, çarpıcı, sezilemeyen ve görülemeyen gerçekleri yakalayıcı ve sergileyicidir.

1. Allah:

Allah, araç ve gerece muhtaç olmadan kâinatı yaradan, kalpteki ve lisandaki sözlerin hepsini bilen, ilâhlığını çok açık delillerle bildiren, birtekliliğini akıl ve basiret sahiplerine gösteren, Hz. Muhammed (S)in nübevvat nurunu ayın ondördü gibi parlatan ve onun kalbine nur gibi parlayan ve bütün kalblere deva olan kitabı, Kur'an'ı inzâl eden, kudretine karşı konulamayan Rabb'dır, padişaktır (1).

(1) Mevlâna, Mevlâna'nın Yedi Övüdü (Mecâlis-i Seb'a), İst. 1973, s. 3.

O adalet sahibidir. İnsanların hayatta iken yaptıkları şeylerle ölümden sonra bıraktıkları eserleri bilen ve yazan Allah'ın (2) adalet oku hedefe isabette bir kılı ikeye ayırır. Aynı işte çalışan iki kişiden birisine yüz bin diğerine hiçbir şey vermemek ilâhî adalete asla yakışmaz, böyle bir şey olmaz (3).

Kişide bir sermaye görünürse bu Allahtandır. Çünkü o gerek gizli, gerek açık iltifatı ve hitabı çok sever. Ama insan her an yanıbaşında olan, kendisine şah damarından daha yakın olan Allah'ı (4) bulamıyor ve O'ndan uzak bir hayat sürüyor. Bir damladan ibaret olan ve ayrılık denizindeki insan bazan bir yaprağa asılır, bazan toprağa karışır. O birtakım bağların esiri olmuştur. Ona bu halde nasihat bile etmeğe değmez. Çünkü anlayış ve idrak menfezleri kapamıştır. O ayrı bir dünyanın meftûnu olduğundan ona tevhidle ilgili bilgi ve nasihat fayda vermez. Rahman'a ve O'nun cemâline meftun olanlar için başka renk, şöhrat ve koku gerekmez. Kalbini tevhid inancıyla dolduran için başka tahta gerek yoktur. En güzel taht, haremi kâbe-i dil olan sadr-ı sinedir. Kâbe yeryüzündedir, bu ise iklimi bedenle olan gönüldedir. İşlerin en hayırlısı orta halde bulunandır. Zinetin en kıymetlisini gerdanlığın ortasına koyarlar. Etraftakilere bir zarar gelirse, ortada olduğundan ona bir zarar gelmez. Vücudun ortasında olan kalp de hazine gibidir (5).

Kalble birlikte, ömür, israf edilecek meta' değildir. Maksûd, kalbi bir hakikat olan İslâmiyettir. Oraya, en büyük israf olan ömürün beyhude yere sarfıyla varılamaz. Halbuki, israf edenler bu zulmu başkalarına yapıyoruz zannıyla kendilerine yapmaktadırlar, kendi dükkânlarını ateşe vererek sermayelerin yaktıkları halde, hasımlarının dükkânlarını yaktıklarını zannederek sevinmektedirler. Öyleyse ne kimseye fenalık yap, ne kuyu kaz. Çünkü her ikisine de kendin düşersin (6).

Tevhid dünyasında insan gözden ibarettir, ondan başkası et ve posttur. Açık bir göz, vücudun en hayırlı organıdır. Açık göz, gerçeği gören gözdür. Bir amaca yönelik dostluk gelip geçicidir ve sürekliliği değildir. Bu tür dostluk, asılmakla kopan çürük bir ipe benzer. Bir maksada mebnî olmayan garazsız dostluk, hiç kopmayan ilâhî

(2) Kur'an, 36 (Yasin), 12.

(3) Mevlâna, Abe. s. 9.

(4) Kur'an, 50 (Kaf), 16.

(5) Mevlânâ, A. e. s. 21.

(6) Mevlânâ, A. e. s. 28.

bir iptir. «Şeytana uymayıp da Cenab-ı Hakk'a iman edenler, hiç kopmayan bir ipe yapışmıştır.» (7)

Âlim, câhil, sefih, âkil, muti', âsi, mü'min, kâfir kim olursa olsun, âciz kalıp da şeytanî sebeplerden ümitsiz olunca, Allah'ın ipine yapışır (8), tevhid inancına sığınır. Bununla birlikte insanı yola getiren kil-u kâl değil; Hakk'ın rahmetidir. Cenabı Hakkın merhame-ti, lutfu olmadan şekilden, görünüşten uzaklaşma imkânı yoktur, irfan kulağını kâmillerin sözüne verenler şekilden, suretten, zandan ve şüpheden uzak olurlar. Ancak içinde irfan nuru olmayanlara dışarıdan verilen nasihatın faydası yoktur. Gönlünde azıcık irfan ışığı olan kimse âriflerin parlak sözlerini dinlerse onlara iltihak etmiş demektir (9).

İnsan; inancıyla, tavır ve hareketleriyle Tevhid akidesine sahip olduğunu her an göstermek durumundadır. Zira Allah; âyetleri ve âlâmetleriyle akılları aydınlatmakta, âşikâr olduğunu, hiç bir inkâr-cının inkâr edemeyeceği kadar zahir olduğunu göstermektedir. O bâtın, gizli olmakla birlikte yerde, gökte olan bütün varlıklar onun Tevhidine, vahdaniyetine açık işaretler.

2. Akıl:

Cenabı Hakkın yarattığı mücerred varlıkların en önemlilerinden birisi akıldır. Allah kadim yaratıcıdır, her yerde ve her zaman hazır ve nâzırdır, her an görür ve işitir. İlâhi zâtı öyle bir hayata sahiptir ki, her şey ondan hayat bulur. O öyle bir Kayyûm'dur ki, bütün ihtiyaç sahipleri sıkıntı ve darlık anlarında O'nun dergâhına koşar. Celâli büyük olan Allah altın taç mahiyetinde kabul edilen akli insanların başlarına koyarak âdem oğullarını mükerrer kıl-mıştır.

Akıl; şu hakir âlemin kandilidir, Tur-i Sinâ'nın nuru, güvenli belde Mekke'nin âdil kumandanı, Rabbu'l-âlemîn'in doğru bir hâkimidir.

Akıl; güzel tabiatlı âdil bir sultan olduğu gibi, merhametli, rahim ehadiyet nurunun da bir gölgesidir.

Akıl; her zorluğun, her problemin düğümünü çözer, o, geceleri gündüz yapan Yaratıcı Allah'a karşı insanların klavuzudur.

(7) Kur'an, 2 (Bakara), 256.

(8) Mevlânâ, A. e. s. 49.

(9) Mevlânâ, A. e. s. 54.

Allah şu âlemi yok iken var edip güneşle aydınlatınca, akılda gizli olan hüner ve marifetlerle varlıklardaki acayıplıkları ve ince-likleri göstermek için akli her şeyden mümtaz kılmıştır (10). Akılla insan, Rabbını bulup bulmama konusunda, muhayyer bırakılmıştır. İnsanın hizmetine akıl gibi bir ölçü âleti verilmiş, insan bu en yüce ilâhî nimeti kullanarak dünyayı imar ve Rabb'ı tanıma, bilme ve O'na kulluk görevlerini yerine getirecektir. Böylece insan kalb-lerin hayatı ilme, günahların keffareti amele kavuşacaktır.

3. İlim:

Ummî; elsiz ve kalemsiz yazandır. Elle ve kalemle yazanlar geçmiş olayları hikâye ederler. Kalemsiz yazanlar ise gaybdan, gelecekte ve meydana gelmiş olaylardan bahsederler.

Görür hayvan bile olsa var olan şeyayı,
Olmayan şeyleri her kim ki görür başkadır o.

Hız. Muhammed (S), anasız, babasız büyüdüğü, okula gidip yazı öğrenemediği, ümmî kaldığı halde binlerce ilmi, irfanı öğrenip kâinatın yaratılışından beri olan şeyleri kitab'tan birer birer hikâye etmiştir. O aynı zamanda âlemin iyiliğinden, kötülüğünden bahsetmiş, cennet ağaçlarından haber verdiği gibi, hurilerin kulaklarındaki halkaya varıncaya kadar açıklamada bulunmuştur. Cehennemi anlatmış, âlemin sonunun geleceğini, ama cehennemin sonunun olmayacağını belirtmiştir. O bütün bunları kimden ve hangi mektepten öğrenmiştir? Kimsesiz bir yetim olan Hız. Peygamber (S)'e Ce-

nab-ı Hak muallimlik yapmış, ona (الرحمن علم القرآن) hük-
münce Kur'an'ı öğretmiştir. Onun sahip olduğu ilim, irfan ve nik-
met, yüzlerce mal, binlerce yıl mukabilinde öğrenilemezdi.

Herkes insan resmi yapabilir, ancak bu resmin başı olur, akli olmaz, gözü olur, görmesi bulunmaz, eli olur ihsanı olmaz, göğsü olur, kalbi aydın olmaz.

Her mihrabda kandil resmi vardır, ama geceleyin ışık vermez, duvardaki resim ağaç büyümediği gibi meyve de vermez.

İnsan aklın ve ilmin rehberliğinde Tevhid'e doğru yol almak durumundadır. Çevresindeki bütün varlıklara cansız birer resim olarak değil, onları Hakka götüren hakikat alametleri olarak görmeli, tevhidin tecelli ve tezahürünü onlarda bulmalıdır. İnsanın çevresin-

(10) Mevlânâ, A. e. s. 146.

deki suretlerin, resim ve nakışların birer hakikati vardır, bundan asla şüphe edilmemelidir.

Mutlu insan, kendisini bağlayan ilgiler ister demirden, ister çerçöpten olsun onları kırıp atmaya çalışır. Altına ilgi duyanlar altın dostu olduğu gibi, cevhere bağlananlar da cevher dostudur(10).

Sel gibi tevhid deryasına doğru akıp giden damla, ancak mü'minin ruhudur. Kendisine ve çevresine ibret nazarıyla bakıp, bundan Tevhid yolunu aydınlatıcı bilgiler edinen insan, Allah'ın sürekli terbiyesinde bulunan insandır. O «mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da, amel olarak da, Rabbinin katında daha hayırlıdır.» (11) düşüncesindedir. Bu düşünceyi elde etmenin yolu da Allah'ın insanı olmasına iki büyük bağış olan akıl ve ilim sayesinde olmaktadır. Aklın ve ilmin faydalı hale gelmesi ise ancak tevhid atmosferinde mümkündür.

4. İ m a n :

İmanın insanı ne hale getirdiğini, hangi niteliklerin sahibi kıldığını Mevlânâ, sorulan şu soruya verdiği cevapta ifade ediyor :

«Bundan önce kâfirler putları öperler, putlara secde ederlerdi. Biz de şu zamanda onun tıpkısını yapıyoruz. Gidiyor, Moğallara secde ediyoruz; sonra da kendimizi müslüman sayıyoruz. Ayrıca içimizde hırs, kin, istek, hased gibi bunca put var; bunların hepsine de itaat etmedeyiz; hem içten, hem dıştan biz de aynı işi yapıyoruz, sonra da kendimizi müslüman sayıyoruz.»

Bu açık soruya Mevlânâ'nın cevabı ilgi çekicidir :

«Amma burda bir başka şey var. Hatırınıza şu kötüdür, beğenilmeyecek bir şeydir düşüncesi geliyor ya, gönül gözünüz kesin olarak niceliksiz, niteliksiz pek büyük bir şey görmüştür ki bu, size kötü, çirkin görünüyor. Acı su, tatlı suyu içmiş olana acı gelir. «Her şey zıddıyla meydana çıkar.» Şu halde Yüce Allah size iman ışığını vermiş ki bu işleri çirkin görüyorsunuz. Demek ki güzelin karşısında bu çirkin görünüyor. Böyle olmasaydı neden başkalarında bir dert yok; ne haldeyseler hallerinden memnunlar, iş bundan ibaret diyorlar. Allah, size dilediğinizi verecektir, elde etmeye çalıştığınızı elde edeceksiniz. «Kuş kanatlarıyla uçar; mü'min, iman sahibi ise himmetiyle.» (12)

Hız. Mevlânâ burada devrin bir takım sıkıntılarını kendilerine

(11) Kur'an, 18 (Kehf), 46.

(12) Mevlânâ, Fihi Ma Fih, İst. 1959, s. 66.

dert edinerek kendilerini neredeyse müslüman saymayan müslümanların kendilerinde bulunan iman cevheriyle hareket ettiklerini gayet mahirane, edebli bir şekilde onlara anlatıyor, eğitici ve öğretici etkinliğini isbat ederek, onların tevhidin ışıklı ve aydınlık dünyasındaki hallerini adeta okuyor. Fakat bununla birlikte insanların yaşadığı dünyada her insan aynı düşünce ve inanışa sahip olmadığı gibi Tevhid akidesine bağlılık konusunda da farklı düşünüş ve inanışlar mevcuttur. Tevhide ulaşmak için Allah'ın varlığını isbat sadedinde pek çok deliller ileri sürülürken, çeşitli münâkaşalar yapılmıştır. Mevlâna'nın bunlardan birisine yaklaşımı şöyledir :

«Birisi, ârifler padişahı Şems-i Tebrizi'nin yanında dedi ki: «Bu sabah kesin delille Allah'ın varlığını isbat ettim.» Demin melekler gelmişlerdi: Allah ömürler versin, dünyadakilere karşı kusurda bulunmadı da, hamdolsun Allah'a, Rabbimizin varlığını isbat etti, diye dua ediyorlardı bu adama... Ey Adam! Allah'ın varlığı zaten meydanda; onu isbata delil gerekmez ki. Sen bir iş yapacaksan onun katında bir mertebe, bir makam sahibi ol, o mertebede, o makamda kendini isbat et; yoksa O, senin delilin olmasa da vardır. «Hiçbir şey yoktur ki, O'nu överek noksan sıfatlardan arı olduğunu söylemesin.» (13).

Allah vardır ve bir tektir. Bu en açık ve tek gerçektir. Önemli olan var ve bir olan Allah'ın katında makam ve rutbe sahibi olmaktır ki, Mevlânâ doğrudan bu konuya temas etmektedir.

5. İnsan :

Her şey insanı Tevhid akidesine sahip kılmak için vardır. Ama insanın varlıklar sınıfı içindeki yeri yapısı itibariyle nedir? Mevlâna Celâleddin konuya şu ifade ile açıklık getirmektedir :

«Yaratıklar üç sınıftır. Kimisi meleklerdir; onların hepsi mutlak akıldır, ibadet, kulluk, Allah'ı zikir, onların tabiatıdır, yiyip içmeleridir, onunla geçinirler, onların yaşayışı budur, balığın suda yaşadığı gibi: Balığın canı da sudur, yatağı, yastığı da... Meleğe teklif de yoktur, çünkü şehvetten arınmıştır, tertemizdir. Şehvete düşmezse, nefsine, hevasına uymazsa ne var ki? O bunlardan arınmıştır ve hiç nefsiyle savaşmaz. O ibadetsiz olamaz, bu onun yaratılışından ileri gelir.

Yaratıkların kimisi hayvanlardır. Onlar sırf şehvettir, kötülük yapma, diyen akıl yoktur onlarda, insanlara olduğu gibi onlara teklif yoktur.

(13) Mevlânâ, A. e. s. 79.

Yoksul, fakir insana gelince; o, akılla şehvetten meydana gelmiştir. Onun yarısı melektir, yarısı hayvan. Yarısı yılanıdır, yarısı balık. Balık oluşu suya çeker, yılanlığı toprağa sürer onu. O daima çekiştir, savaşta. «Akli şehvetini yenen, meleklerden yücedir; şehveti aklını yenen hayvanlardan da aşağıdır.

Melek bilgiyle kurtuldu; hayvan bilgisizlikle kurtuldu;
İnsanoğlu ise ikisinin arasında çekişe - dövüşe kaldı - gitti.

Şimdi insanların kimisi, akla o kadar uydu ki tümünden melek oldu, mutlak ışık kesildi - gitti. Bunlar Peygamberlerdir, erenlerdir, velilerdir. Korkudan da hüzünden de kurtulmuşlardır. «Ne korku vardır onlara, ne hüzünlenirler onlar.»

Kimisinin de şehveti aklına galip gelmiştir. Bunlar da tam hayvan olmuşlardır.

Kimisi de kavga, savaş içinde kalmıştır. Bunlar, içlerinde derd, ağrı, feryad, özleyiş, çile, ıstırap beliren bir bölüktür; bu tür yaşayışlarını bunlar hoş görmezler. Bunlar mü'minlerdir. Evliya bunları menzillerine ulaştırmayı, kendilerine döndürmeyi beklerler, şeytanlar ise onları aşağıların en aşağısına çekmeyi isterler. (14)

İnsanın varlıklar hiyerarşisinde durumu böyle olunca, ona düşen görev, aklını kullanarak lâıyık olduğu mevkide yerini alması oluyor.

Mevlâna, insanın Tevhid inancı içindeki yerini sünni bir anlayışla çok dakik bir üslupla, gayet nazik ve ince ifadeyle şu satırlarda dile getirmektedir :

«Mu'tezile der ki: «İşleri yaratan kuldur. Kuldun beliren her işin yaratıcısı, yapıcısı kuldur.» Böyle olmasına imkân yok. Çünkü kuldun beliren her iş, ya akıl, can, kuvvet, beden gibi kulun araçlarından biriyle belirir, yahut da vasıtasız belirir. İki halde de kulun bir şey yaratmasına imkân yoktur. Bu organlarla bir iş görürse bunları bir araya toplamaya gücü yetmez; şu halde o, bu araçla bir işi yaratamaz. Çünkü araç onun hükmü altına girmez. Bu araç olmadan da bir iş yaratamaz, çünkü araçsız bir iş görmesine imkân yoktur; demek ki ne halde olursa olsun, işleri yaratan Allah'tır, kul değil.

Hayır olsun, şer olsun, kuldun beliren her işi insan, bir şey umar da yapar. Fakat o işteki hikmet, insanın aklına - fikrine geldiği kadar değildir. O işte kendisine görünen anlam, kendisine beliren

hikmet, elde ettiği fayda, gördüğü, elde ettiği kadardır da o yüzden o işi işlemiştir. Fakat onun tümünden bütün faydalarını Allah bilir. Meselâ, âhirette sevab elde etmek, iyi bir ad - san sahibi olmak, dünyada da aman bulmak için namaz kılarırsın. Fakat namazın faydası okadar değildir; düşünceye sığmayacak kadar yüzbinlerce faydalar elde edeceksin, amma bu faydaları Allah bilir de insanı bu işe koyultur.

İnsan, Allah'ın kudret avucunda bir yaya benzer. Allah onu işlerde kullanır durur. Gerçekte yapan, eden Allah olup yay değildir. Yay bir araçtır, fakat Allah'tan haberi yoktur, dünyanın durması için gaflet içindedir. Kimin elindeyim ben diyen, kimin elinde olduğunu bilen yay, ne büyük yaydır.» (15)

Tevhid akidesinin tanımında ve anlatımında insanın Allah'ı anlayışı önemli merhaledir. Mevlâna Celâleddin, insandan Allah'a bakışı, çok sade, basit ve açık bir dille şöyle ifade ediyor: «Allah, örtüsüz görülmez. Ana, baba, kardeş, dost, gök, yer, bağlar, bahçeler, bilgiler, ibadetler, yiyecekler, içecekler, hâsılı bu çeşit şeylere duyulan istek, sevgi, bütün bunlar Allah'ı özler, O'nu ister. Fakat bunların hepsi örtüdür. Allah bu örtüleri bir iş için yaratmıştır. Allah örtüsüz, perdesiz görünseydi biz ona dayanamazdık, faydalanamazdık da; bu örtüler yüzünden yardım görmedeyiz, faydalanmadayız. Şu güneşi görüyorsun ya, hani onun ışığıyla yol yürüyoruz; iyiyi kötüden ayırıyoruz; onunla ısınıyoruz; ağaçlar, bağlar, bahçeler meyve veriyor: hem meyveler ekşi, acı meyveler, onun ısıyla oluyor, olgunlaşıyor, tatlılaşıyor; altın, gümüş, yakut madenleri onun tesiriyle oluyor, türlü sebeplerle bunca faydalar veren şu güneş, daha yakına gelse hiçbir fayda vermez; hatta bütün dünya, bütün halk yanar gider, birşeycik kalmaz.

Allah, dağa, örtüyle - perdeyle görününce dağı, ağaçlarla, güllerle, yeşilliklerle dolduruyor, süslenmiş, bezenmiş bir hale sokuyor; fakat örtüsüz - perdesiz göründü mü, onu alt üst ediyor, parçalayıp gidiyor. «Rabbi, dağa göründü mü onu paramparça etti.» (16)

Tevhid akidesi, Allah'ın zât, sıfat ve fiilleri yönünden bir tek kabul edilmesidir. Hz. Mevlânâ bu hususu eserlerinde veciz bir şekilde ifade etmiş, Kur'an ve sünnette nas olarak yer almış hususları gerek avamın ve gerekse havassın anlayacağı tarzda açıklayarak milletimizin ve ülkemizin mânevi önderlerinden büyük bir düşünür sıfatıyla yediyüz yıl öncesinden bugünlere seslenmektedir...

(15) Mevlânâ, A. e. s. 172.

(16) Kur'an, 7 (A'raf), 143.